

Nizami Gəncəvi - 880

Dünya şöhrətli Nizami Gəncəvi

Baba BABAYEV,
filologiya elmlər doktoru

(Əvvəli ötən saylarımızda)

....Şadlığında alışıb yandı Nizami, dedi ki:

“Gözüm aydın, gözümə surəti- canan görünür.

Hər qəzəldə bitkin, kiçik bir məzmun təsiri bağışlayan bu qəzəlləri lirik qəhrəmanı narahat edir, “...tövbə evimi eşq yenə xərab etmədədir”- deyir. Eşqin gücü, yanğısı, aşiqi bihal etməsi o dərəcəyə çatır ki, “Aşiqəm, yar məni öldürsə, səvab etmədədir” qənaətində çabalayır. Y.E.Bertels: “Nizami dərindən və ehtirasla sevmişdir”, deyimində nə qədər haqlı olduğu lirik şeirləri ilə qəzəllərində görmək olur. Yaradıcı insan olan hər kəs bu poeziya nümunələri ilə tanışlıqdan sonra bu qənaətdə olur.

Belə yazma bilmək üçün yana-yana, ürəyin göynəyə-göynəyə, ahın ərşə dirənənə qədər, çox böyük, dəlicəsinə, ehtirasla sevməyi bacarmaq gərəkdir:

Gül camalın gülə dedi: - Dur pərdə sal üzündən,
Güllər zünnar bağlamışdır yanağından, üzündən
O ərğəvan camalının bir işarə etməsi
Yasəmən lal eyelədi, süsən qaldı sözündən
Nizamilə çox əlləşdi bülbül etsin rəqabət,
Bu qəzəli eşidəndə susdu, getdi özündən.

Məhəbbət aləmində vüsal da var, hicran da. Bu qəzəllərdə lirik qəhrəman acı göz yaşları, həsrət dolu sarsıntılar, iztirablar keçirir, sanki Taleyı onu sevinc qəhqəhələrinə həsrət qoyub. Zavallı aşiq gözəlini, sevdini elə uca məhəbbət pilləkənləri ilə qaldırır ki, güllər-çiçəklər də onun sevgilisinin gözəlliyi qarşısında mat qalıb susurlar.

“Klassik Şərq şeirinin təməl xüsusiyyətlərinin əsasında təsəvvüf düşüncə sistemi dayanır. Təsəvvüf təliminin, ona aid məcazlar sistemi və terminlərin divan şeirinin formalaşmasına böyük estetik təsiri olmuş, poeziyanın xəyal gücü və dilinin zənginləşməsində sərhədsiz imkanlar açmışdır. Simvolik təfəkkür təsəvvüfi etik-fəlsəfi düşüncənin aparıcı tendensiyasıdır. Mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvi də rəmzlərdən istifadə edərək yaradıcı qüdrətə, insana, bütün yaradılışa, təriqətə olan sevgi və vurğunluğunu ifadə etmişdir.... çox fərqli anlamlarda mənalandırılan məfhumlar sırasında mahay, dəniz, bənövşə, nərgiz, bülbül, yasəmən, süsən və.s. kimi təbiətlə bağlı olan onlarla simvolda yer alır və bunlardan ən geniş yayılanı gül, qızılgül simvolik obrazıdır”. Nizami Gəncəvi bütünlüklə eşq və inandığının cazibəsinə bürünmüş lirikasında bu obrazların ifadəsinə sıx-sıx yer vermişdir. (“Gül camalın gülə dedi, güllər zünnar bağlamışdı, bənövşələr keçmək üçün yük bağladı, Yasəmən lal eyelədi, süsən qaldı sözündən, gülə söylə hökmünü, çünki nərgiz xumar olmuş, Nizami çox əlləşdi bülbül etsin rəqabət vəs.”)

Nizami elə vurğundur ki, gözəlini dünyanın əşrəfi deyil, yaşayıb yaratmağın qüvvətvericisi, ilham mənbəyi, məhəbbət və səadət qaynağı hesab edərək gözəlinin gözəlliyini Dənizə tənə edir:

On namə yazdı tanrı doqquz fələk altında
Altı yön, yeddi ulduz, səkkiz behişt açanda,
Üç ruhdan, dörd ünsürdən, beş duyğudan sənintək
Bir kimsə yaratdımı məgər iki cahanda ?!

Ey mələk qızı mələk, ey dürdanə, ey bahar!
Heç xəbərin oldumu, bir gün neylədi rüzgar:
Tutdu ağ biləyindən, apardı göy sahilə,
Dənizə tənə vurdu:- Durru belə doğarlar.

Yaxın şərq xalqları arasında qədim bir əfsanə kimi şöhrət tapıb dillər əzbəri olan Leyli və Məcnunun nakam məhəbbəti Nizami Gəncəvinin qüdrətli və ecazkar qələmilə vüsətlə, dövrünün kamil, təmiz qəlbli, ilahi sevdalı, humanist fikirli aşiq-məşuquna əbədi heykəl qoydu. Gəncəli şairdən sonra yazılı ədəbiyyatda ilk dəfə təcəssüm etdirilən bu əsərdən sonra Əmir Xosrov Dəhləvi, Cami, Məktəbi, Nəvai mövzuya müraciət edərək yeni “Leyli və Məcnun”lar yaratmışlar. Bu müəlliflərin hamısının əsərində Nizami dühasının qüvvətli təsiri danılmazdır. 47 yaşında yazdığı və üçüncü əsəri olan “Leyli və Məcnun”un mövzusunun Nizami ərəb mənbələrindən götürmüşdür.

Leyli və Məcnunun eşq macərası Nizamiyə qədər elm aləminə məlum idi. Bu nakam məhəbbət əhvalatına dair bir-birindən fərqli fikirlər də söylənilmişdir. Ərəb mənbələrinin bir qismi bu eşq əhvalatının miladi VII əsrdə bir varlı qəbilə başçısının oğlunun başqa bir qəbilə başçısının qızına vurulması haqqında məlumatlar yayıb. (Mirzə İbrahimov, Həmid Araslı və.s.)

“Leyli və Məcnun” poemasının mətnindən aydındır ki, Şirvanşah birinci Axsitan məktub göndərərək şairin istedadına bələd olduğuna, bu istədədə inamına və ehtiramına görə ondan “Leyli və Məcnun” dastanını qələmə almasını xahiş edir.

Nizami dastanın əvvəlində özünün ruhi vəziyyətini təsvir edir, bu səhər keyfimin saz vaxtında ilhama gəldiyini, “qələm dimdik olub deşirdi ləli, turaca dönmüşdü təbimin dili”, - deyir:

Bir gün nəşəliydim, aləm şad kimi,
Dəmlər içindəydım Keyqubad kimi.
Qaşlarım açıqdı, sanki bir kaman,
Qarşımda dururdu yazdığım divan.....
Bu zaman bir elçi gəldi eyvana,
Şahın məktubunu gətirdi mana.
On-on beş sətirdi şahın bu sözü,
Gözəl xətti ilə yazmışdı özü.

Şah çox qısa məzmunlu məktubunda şairdən səhər yuxusunun pərdəsini atıb, yenə söz oynadıb bir sehr yaratmasını, Məcnunun böyük eşqinə bir söz xəzinəsi açmasını xahiş edirdi. Şirvanşah birinci Axsitanın tərif dolu məktubunu oxuduqdan sonra Nizami qüssəyə batır. Şairin qəmlənməsinə tədqiqatçılar bir neçə fikir söyləyirlər. Sadəcə, ən dürüst bilginini Səməd Vurğunun tərcümə etdiyi “Leyli və Məcnun” un mətnindən almaq olar. (1983) “Leyli və Məcnun” məlallı, olduqca qüssəli, İnsanı yandıran nakam bir məhəbbətin hekayətidir. Nizami bəşərin əşrəfi olan, İnsanı ruhlandırın, ona sevinc gətirən mövzularını sevirdi.

On dörd yaşlı oğlu Məhəmməd atasının iztirablarına dözə bilmir, məsələdən halı olduqdan sonra xahiş edir ki, bu əsəri yazsın:

Qəlbimdə can kimi əzizim olan
Məhəmməd Nizami oğlum bu zaman
Bu gözəl mövzuya könül verərək
Oturdu yanımda o bir kölgətək.
Öpdü ayağımı xəyli mehriban,
Dedi: “Ey göylərə meydan oxuyan
“Xosrov və Şirin”i yazıb-yaratdın,
Hər duyan könüldə bir zövq oyadı...
Leyli-Məcnundan da yarat bir əsər,
Cüt olsun yazdığın qiymətli gövhər.

Mətnə şair “Bu ruzigarın iki səmtə əsməsindən”, “əfsanə dəhlizinin darlığından” şikayətlənir. Fikirləri o dövrün azad sözün, azad düşüncənin təhlükəli olmasına “işarə kimi anlayırıq”. Pülüralizmə, azad fikirliliyə görə Ə.Xaqaninin çəkdiyi müsibətlər Nizamiyə məlum idi. Digər tərəfdən Fələki Şirvaninin, Əbül-üla Şirvaninin sarayda keçirdikləri sıxıntılı yaşayış, üzleşdikləri təqib-təsirlər, təzyiqlər, faciələr də şairə bəlli idi. Aksiomadır ki, Nizami əsəri yazmamışdan əvvəl keçirdikləri tərəddüdlərin biri də ictimai motivlərlə əlaqədardır. Başqa bir məsələ də Şirvan şah Axsitanın məktubunda “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, əskiklik gətirər türk dili bizə” ifadəsinin işlənməsidir. Böyük şairi qəzəbləndirib kədərləndirən də bu fikirlər olmuşdur.

“Leyli və Məcnun”u Nizami az bir müddətə yaratmışdır. Fəlsəfi fikirlər, ibrətamiz epizodlar, təsvirdəki incəliklər “Leyli və Məcnun”a rəvnəq vermişdir. Dörd aya yaxın bir zamanda yazılan poema nəinki Azərbaycan, hətta dünya ədəbiyyatında ən gözəl məhəbbət dastanlarından biri oldu. Şairin özü yazır ki, 1188-ci il 24 sentyabrda əsəri yazıb qurtarmışam və bu dastan dörd min beytdən çoxdur.

Elmi, fəlsəfi, lirik fikirlərlə cilalanmış nakam məhəbbət dastanındakı təbiət haqqında olan düşüncələr İnsanı heyretləndirməyə bilmir.

Bu fikir-düşüncələr təsdiq edir ki, Nizami əsrinin, dövrünün çox böyük bir alim filosofu olmuşdur.

Bəzi təbiət hadisələrini dərk edib anlamada da dahi şair renessansın ilk carçısı kimi meydana çıxır. Nizami sələfləri və müasirləri kimi sözün ecazkar qüvvəyə qadir olmasını bilirdi və inanırdı. Bəşəriyyətin ən yüksək zirvədə dayanan, xariqəsi olan sözü, elmi və bədii sözü Allahın vergisi, istədiyi bəndələrə ərmağan göndərməsi kimi dəyərləndirirdi. “Leyli və Məcnun” poemasında hadisələr, məhəbbətin uca Tanrıdan qidanlanması (sevgi hər bəndəyə nəsib olan bəxtəverlik deyil, onu insana görə Allah versin) öz yerində, sadəcə bu nisgilli mətnə söz bədii möcüzə kimi yaranmış, Nizami poeziyasında əbədiləşərək bu günə qədər yüzillikləri fəth etmiş, nəticədə yüzlərlə “Leyli Məcnun”ların yaradılmasına zəmin yaratmışdır.

Yeddi gözəl” poemasını dahi Azərbaycan şairi N.Gəncəvi 1197-ci ildə bitirmişdir. Əsərin adı haqqında müxtəlif versiyalar söylənilsə də, poema dünya ədəbiyyatına “yeddi gözəl” sərlövəsi ilə daxil olmuşdur.

Y.E. Bertels yazır: “...Biz Nizaminin poemasının adını “Yeddi gözəl” kimi tərcümə edirik, lakin əsərə eyni müvəffəqiyyətlə “Yeddi portret” adı da verə bilərdik, çünki fars sözü olan peykər XII əsrdə bu mənalardan hər ikisini ifadə edirdi”. Mətnə Nizami əsərin bir yerdə də olsun adını çəkmir. “İşgəndərnamə” əsərinin “Bu əsərin yazılmasının səbəbi” bölməsində şair nostalji hisslər keçirərək həyatını, gördüyü yaradıcılıq işlərini xatırlayarkən:

“Aç dehqan küpünü, sən ey saqi, dur
Badəmə şəkərdən şirin mey doldur.
...Nizami şəhərdən gəlmişdir bağa,
İpəkdən bəzək vur bostana, tağa
...Ey bağban, xəbər ver o susan quşa:
Ötərək başlasın yeni uçuşa.
...Qılıncım kəskindir, hələ gücüm var.

Nə qədər dəyərli xəzinə qurdum,
Hər birində yeni nüktələr vurdum.
Yorulmaq bilmədən gündüz və gecə
“Məxzənül əsrar”ı yazdım əvvəlcə
İncəlik, şirinlik yığaraq ondan,
“Xosrov və Şirin” çin düzdüm bir dastan
Sonra başqa yerdə çadırı vurdum,
“Leyli və Məcnun”un eşqini qurdum.
Bitirdim dastanı, bir neçə tapdım,
Atımı “Həft peykər” üstünə çapdım...” - deyərək
“Həft peykər” ifadəsini işlətməmişdir.

(Davamı var)